

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет гуманітарних наук

Кафедра філософії та релігієзнавства

Кваліфікаційна робота

(освітній ступінь – «бакалавр»)

на тему: **"Політична філософія Томаса Гоббса і Джона Локка:
порівняльний аналіз"**

Виконав: студент 4-го року навчання,
Спеціальність: 033 Філософія
Ївженко Данило Сергійович

Керівник: Гусєв Валентин Іванович,
кандидат філософських наук, доцент

Рецензент _____
(прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою «_____»
Секретар ЕК _____
«_____» _____ 2020р.

Київ – 2020

ЗМІСТ

ЗМІСТ	2
ВСТУП	3
РОЗДІЛ І. ПОЛІТИЧНА ФІЛОСОФІЯ ТОМАСА ГОББСА	7
1.1. Природний стан людства	7
1.2. Суспільний договір	12
РОЗДІЛ ІІ. ПОЛІТИЧНА ФІЛОСОФІЯ ДЖОНА ЛОККА	23
2.1. Природний стан.....	23
2.2. Суспільний договір.....	35
2.3. Державний стан	38
РОЗДІЛ ІІІ	
ПОРІВНЯННЯ ТЕОРІЙ ТОМАСА ГОББСА І ДЖОНА ЛОККА	44
3.1. Природний стан	44
3.2. Суспільна угода	49
3.3. Державний стан	50
ВИСНОВКИ	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	58

ВСТУП

Актуальність теми дослідження полягає у значному впливі політичної філософії Томаса Гоббса та Джона Локка на формування та розвиток ідей соціально-правової держави, котрі є наріжним каменем сучасного західного світу.

Локк є фундатором ліберально-демократичної традиції в західній політичній думці, його вплив помітний і в американській конституції, і у маніфестах часів французької революції, а пізніше - й у розвитку сучасного лібералізму, а його праці зіграли значну роль у розвитку теорій природних прав, конституціоналізму і толерантності.

Гоббс зробив перше системне дослідження політичного механізму з точки зору його владної природи. Тобто, перший концептуальний аналіз природи влади, яка знаходиться в основі будь-якого політичного механізму як такого.

Таким чином, дослідження філософсько-політичних систем Т. Гоббса і Дж. Локка є практично доцільним в контексті сучасних політичних процесів, притаманних як традиційно демократичним державам, так і тим паче державам, що розвиваються і впроваджують в себе демократичні моделі правління. Адже вони є невід'ємною частиною ідей правової та соціально-правової держави.

Гоббс та Локк посідають почесне місце в науці та мають незаперечний вплив на розвиток сучасних західних політичних систем. Тож теоретична доцільність дослідження полягає у його актуальності для подальшого розвитку сучасної політичної філософії, особливо в розрізі політичного розвитку нашої країни.

Стан наукової розробки теми: Загальний огляд політичних концепцій Гоббса і Локка є добре розробленою темою і постає основою для низки підручників з

історії філософії та політології, серед них праці Т. Кашаніної, М. Марченко, Л. Гумпловича та В. Хропанюка. Вивчення поглядів Гоббса викладено у доробках значної кількості англо-мовних (М. Голдсміт, Т. Нагель, К. Скіннер) та російськомовних (Е. Вейцман, В. Зорькін, І. Козліхін, В. Соколов, Л. Ческіс) науковців.

Філософська система Локка також є не менш популярним об'єктом наукового аналізу. Її вивченням займалися такі західні автори, як Дж. Данн, К. Макферсон, Дж. Туллі, Дж. Йолтон. Серед вітчизняних дослідників тема знаходить відображення у працях В. Гусєва, М. Якоба, М. Грицишиної, Н. Литвиненко, А. Коваленко.

Важливими для вітчизняних досліджень поглядів Т. Гоббса і Дж. Локка є доробки радянських вчених (Г. А. Заїченко, Б.В. Меєровський, І. С. Нарський). Також Томас Гоббс та Джон Локк посідають належне місце в підручниках з історії філософії (серед вітчизняних: підручник з історії Нової філософії В.І. Гусєва, підручник з історії соціальної філософії В.П. Андрущенко, підручник “Історія філософії” за редакцією В.І. Ярошовця) та історії політичної думки.

А от стосовно порівняння двох концепцій, то, відверто кажучи, доволі складним є знайти великі праці присвячені саме цій темі.

В цілому, концепція Т. Гоббса визначається багатьма дослідниками як абсолютистська, а Дж. Локка як ліберальна. В цьому дослідженні ми спробуємо визначити, в чому полягає схожість та різниця між двома концепціями і чи можна їх при цьому вважати кардинально протилежними.

Об'єкт дослідження: Політичні концепції Т. Гоббса та Дж. Локка.

Предмет дослідження: Відмінності та схожості між політичними концепціями Т. Гоббса та Дж. Локка.

Метою роботи є визначення того, в чому є відмінними та схожими політичні концепції Т. Гоббса та Дж. Локка.

Поставлена мета передбачає такі **завдання**:

- Дослідити та проаналізувати першоджерела та критичну літературу стосовно політичної концепції Т. Гоббса, визначити основні аспекти природного стану, формування та функціонування держави за Т. Гоббсом;
- Дослідити та проаналізувати першоджерела та критичну літературу стосовно політичної концепції Дж. Локка, визначити основні аспекти природного стану, формування та функціонування держави за Дж. Локком;
- Здійснити аналіз та порівняння між собою двох концепцій на основі дослідженої літератури, визначити схожі та відмінні аспекти;
- Коротко визначити можливі причини, які вплинули на формування кожної з концепцій.

Структура роботи складається зі вступу, трьох розділів, восьми підрозділів, висновків та списку використаних джерел.

- **Розділ I.** Політична філософія Томаса Гоббса. В цьому розділі досліджено політичну філософію Т. Гоббса, його трактовку природного стану, суспільного договору та державного стану суспільства.
- **Розділ II.** Політична філософія Джона Локка. Розділ присвячено дослідженню політичної філософії Д. Локка, його інтерпретації природного стану, суспільного договору та державного стану суспільства.
- **Розділ III.** Порівняння політичних концепцій Т. Гоббса та Дж. Локка. В цій частині, спираючись на інформацію отриману в попередніх розділах, здійснено

порівняння головних аспектів двох концепцій, визначено в чому полягає схожість та відмінність між ними.

Теоретико-методологічні засади дослідження. В дослідженні буде використовуватися аналітично-синтетичний та герменевтичний підходи, принцип історизму і об'єктивності, а також метод компаративного аналізу.

Джерельна база дослідження. Джерельною базою дослідження слугували головні праці з політичної філософії «Левіафан» Т. Гоббса і «Два трактати про правління» Дж. Локка. Крім цього, дослідження спиралося на дослідницьку літературу. Основними критичними джерелами були: «История политических и правовых учений» під ред. В. Нарсисянца, «Философия права» В. Нарсисянца, «Локк» Е. Фезера, «Джон Локк» Г. Зайченко, «Ідея держави у Гоббса» В. Камбурова.

До цього, ми також використовували деякі додаткові джерела, які стосуються теми дослідження.

РОЗДІЛ І. ПОЛІТИЧНА ФІЛОСОФІЯ ТОМАСА ГОББСА

1.1. Природний стан людства

На противагу принципу Арістотеля, який вважав, що «людина за своєю природою - істота державна», Гоббс не вважає виникнення держави результатом людської потреби в соціумі. Це положення «Політики» Арістотеля було відкинуте Гоббсом у першому ж опублікованому творі, в якому він доводить, що:

*«Правий не Арістотель, а Макіавеллі, який проголосив у своїй «Державі» що людина не є за своєю природою здатною до суспільного життя».*¹

Створення держави є для людини, що знаходиться у природному стані, швидше, вимушеною, ніж бажаною дією. Помилкове твердження, що людина є суспільною від природи, є результатом поверхневого розгляду її природи. В той час, коли громадянське суспільство вже встановлене, держава давно існує, і соціум оточує нас від народження, може здатися, що поза суспільством людина не буде людиною. І кожен має вроджене прагнення до суспільного життя. Для відокремлення природних даних, вроджених рис людини від набутих нею у суспільстві філософ описує природний, додержавний стан людства.

Рівність

Люди в природному стані рівні. Однією з основних категорій соціально-політичної системи Гоббса є категорія рівності. Філософ стверджує, що фізична нерівність індивідів від народження не є визначальною в людському житті і не може слугувати аргументом на користь тези про нерівність людей від народження.

¹ Гоббс Т. Избранные произведения в двух томах. Том 1. / Томас Гоббс. – М.: Мысль, 1964. – с. 299.

«Бо щодо міці тіла, то в найслабшого достатньо сили, аби вбити найсильнішого, чи то завдяки таємній махінації, чи то об'єднавшись із тими, кому загрожує така сама небезпека, як і йому». ²

Таким чином, аналізуючи людську природу, Гоббс формулює ідею «рівності без урівняння». Отже Гоббсівська рівність є біологічною і легітимізує будь-який суспільний лад.

Рівність людей – рівність їхніх прав, а за відсутності держави немає ніяких правил, які обмежували б індивіда. Тож навіть вбивство може вважатися за норму, бо на життя інших ти теж маєш право.

«Рівність викликає взаємну недовіру. Рівні здібності зумовлюють рівні надії на досягнення цілей. Ось чому, якщо двоє бажать одну й ту саму річ, володіти якою вони вдвох не можуть, вони стають ворогами, і на шляху до своєї мети (якою, передовсім, є самозбереження і лише іноді - насолода) намагаються знищити або підкорити один одного». ³

Кожна людина прагне до максимального задоволення своїх потреб. Якщо кожен має право на все, а достаток навколо обмежений, то необмежені права однієї людини неминуче зіткнуться з такими ж правами іншої. Тому людям в природному стані притаманні, в першу чергу, такі риси, як **честолюбство, суперництво та взаємна недовіра.**

Честолюбство

«Невпинне бажання влади в усіх людей. Отже, на перше місце, як загальну схильність усього людського роду, я ставлю вічне й невпинне бажання

² Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної / Томас Гоббс. – Київ: Дух і літера, 2000. – 606 с.- с.151.

³ Там само

дедалі більшої й більшої влади, бажання, що його уриває тільки смерть. І причиною тут не завжди буває сподівання людини на ще інтенсивнішу насолоду, ніж уже досягнута». ⁴

Суперництво

Людині необхідно почуватися (бути) кращою за інших, тому вона постійно порівнює себе з іншими, таким чином протиставляючи себе і весь оточуючий світ. Людині притаманне суперництво, бо вона отримує насолоду, звеличуючи себе: порівнюючи себе з іншими і знаючи про свої переваги. ⁵

«Зокрема, суперництво у звеличуванні схиляє до поважання минушини. Бо люди змагаються із живими, не з мертвими, і щоби затьмарити славу перших, приписують останнім більше, ніж ті заслуговують». ⁶

Взаємна недовіра

Викликана суперництвом недовіра один до одного є фактично недовірою кожної окремої людини до всіх інших.

Оскільки немає жодної структури, організації чи хоча б просто іншої людини, які б захищали тебе, то уникнути нападу з боку інших людей можливо лише діями на випередження - не дати нікому можливості напасти. Намагаючись уникнути насилля над собою, люди роблять те ж насильство своїм єдиним засобом розв'язання конфліктів. Це призводить до війни.

⁴ Там само с.133.

⁵ Там само

⁶ Там само

«Людина живе, спираючись на свою силу чи хитрість, за допомогою яких утримує у покорі слабших, проте це триває лише доти, доки не з'явиться хтось ще сильніший чи хитріший за тебе». ⁷

Сенсом життя людини у природному стані є прагнення до реалізації своїх прав на особисте збагачення і постійні намагання завадити іншим чи то у реалізації їхніх прав, чи в спробі зашкодити тобі. Кредом життя стає *«homo homini lupus est»* - людина людині вовк.

Несправедливість

Також важливою рисою природного стану, за Гоббсом, є відсутність таких категорій, як справедливість і несправедливість.

Коли люди живуть у природному стані, несправедливості не може існувати. Добро і Зло з'являються лише після суспільства і законів. ⁸

Справедливість і несправедливість, за словами Гоббса, - це не властивість душі чи тіла. Якби було інакше, людина мала б їх і коли була б самотня у світі, - так само, як вона володіє сприйняттям і відчуттями.

Нема об'єктивного «добра» (і «зла»), а відповідно – і «моральних цінностей». Для Гоббса «благо» (воно ж Добро) - це те чого індивід прагне; а «зло» – те, чого намагаються уникнути. Таким чином, добро і зло – відносні.

«Що таке справедливість і несправедливість. І цей природний закон містить у собі джерело й початок справедливості. Бо у випадку, коли не було попередньо укладено угоду, не було перенесене й право, і кожен має право на все, й ніяка дія, отже, не може бути несправедливою. Але коли

⁷ Там само с.152.

⁸ Там само с.166.

*угоду укладено, розривати її несправедливо. Під визначенням несправедливості слід розуміти не що інше, як невиконання угоди. А все, що не є несправедливим, є справедливим».*⁹

Томас Гоббс вважає рушієм людини егоїзм та індивідуалізм, а не соціальність. «Природний», додержавний стан людини - «війна всіх проти всіх».

*«Поза громадянським станом - завжди війна. Впродовж того часу, коли люди живуть без загальної влади, яка б усіх тримала у страху, вони перебувають у становищі, яке називається війною, і це війна всіх проти всіх».*¹⁰

У природному стані людина ризикує втратити головне - власне життя, і саме існування людства опиняється під загрозою.

⁹ Там само с.166.

¹⁰ Там само с.153.

1.2. Суспільний договір

Природні закони:

Людям притаманні не лише ті якості, що призводять до початку «війни всіх проти всіх». Людина цінує своє життя і завжди прагне комфорту, тож цілком природньо, що індивіди починають шукати вихід з такого природного стану. Гоббс детально описує мотиви, що спонукають людину до цього пошуку.

Першою реакцією людини на постійну загрозу природного стану її життю є інстинкт самозбереження, що утверджується як домінуючий та відкриває людині необхідність змін. Його перевага над всіма іншими прагненнями, емоціями та мотивами є проявом страху смерті. Також починає діяти і природний розум, тобто здатність оцінювати наслідки своїх дій. Інстинкт дає прагнення подолання природного стану, а розум дає знання на яких умовах це можливо.

Ці умови і є природними законами.

«Природний закон - це правило яке криється не в домовленості людей між собою, а в домовленості людини з розумом, це - вказівка розуму щодо того, до чого ми повинні прагнути і чого ми повинні уникати з метою нашого самозбереження». ¹¹

Загальне правило розуму: кожна людина має домагатися миру, якщо вона може його досягти, якщо ж вона його досягти не може (тобто, опиняється в стані

¹¹ Основы философии: этапы развития и современные проблемы. История западной философской мысли / В. А. Гвозданный, Н. П. Сидоренко, Б. В. Мееровский, Г. А. Гусев. – М., 1994. – 280 с.- с.190.

війни), то вона має право використовувати будь-які засоби, що дають переваги на війні.¹²

Перша частина цього правила містить перший і основний закон, який проголошує: необхідно шукати миру і слідувати йому.

Друга частина затверджує природне право всякої людини: свободу використовувати всі можливі засоби для збереження власного життя.

За Гоббсом, Право – це свобода, а Закон – це обов'язки:

*«Відмінність між правом і законом. Хоча ті, хто висловлюється з цього предмета, змішують «jus i lex» (право і закон), їх треба розрізняти, тому що право полягає в свободі діяти або утримуватись від дії, тоді як закон визначає і зобов'язує до того або до іншого: так що закон і право розрізняються між собою настільки, наскільки розрізняються зобов'язання і свобода, що за своєю суттю несумісні в одній і тій самій речі».*¹³

Другий закон наказує людині відмовитися від своїх прав на те, без чого вона може обійтись, тобто поступатися менш цінним заради найціннішого – життя.

Третій природний закон стверджує, що люди повинні виконувати укладені угоди:

*«Третій природний закон – справедливість. Без цього угоди не дійсні і є лише порожніми словами, а позаяк залишається право всіх на все, то ми й залишаємось у стані війни».*¹⁴

¹² Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної / Томас Гоббс. – Київ: Дух і літера, 2000. – 606 с.- с.156

¹³ Там само

¹⁴ Там само с.166

Угоди і природні закони є початком і джерелом справедливості. Справедливо дотримуватися домовленостей, несправедливо їх порушувати. Загалом, інші закони, сформульовані філософом, зводяться до правила: «не роби іншому того, чого ти не бажав би, щоб було зроблено стосовно тебе». ¹⁵

Цікавим в природних законах Гоббса є, перш за все, те, що насправді вони не є законами.

«Настанови розуму люди зазвичай називають законами, хоча це неправильно, бо то - лише висновки чи теореми стосовно питань збереження й захисту людей, тоді як закон, власне, означає слово того, хто по праву наказує іншим».

16

Природні закони Гоббса насправді некоректно називати власне законами, оскільки характерною ознакою закону є обов'язковість його виконання. А природні "закони" Гоббса стають обов'язковими лише після встановлення держави.

І хоча в цьому випадку вони вже стверджуються як закони, проте тепер некоректно їх називати природними. Адже вони встановлюються в державному стані, а джерелом обов'язковості їх виконання є суверен, що робить їх законами громадськими.

Можна зробити висновок, що в теорії суспільного договору Гоббса законів до встановлення державного правління не існує, а є лише «природні приписи», котрі не містять жодної підстави, яка визначала б обов'язковість їх виконання.

¹⁵ Реале Д. Западная философия от истоков до наших дней / Д. Реале, Д. Антисери. – СПб: Петрополис, 1996. – (Новое время) - с. 316-317.

¹⁶ Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної / Томас Гоббс. – Київ: Дух і літера, 2000. – 606 с. С.179

Суспільна угода

Хоча подолання конфліктів, властивих природному стану, і є головною метою природних законів, проте самого їх існування ще недостатньо для досягнення миру між людьми. Без механізму гарантій їх виконання вони - лише слова, які не спроможні гарантувати безпеку людини, і вона буде змушена захищати себе самостійно, що знову поверне стан «війни всіх проти всіх».

Для свого ж блага люди, домовляються між собою про відмову від своїх «прав на все» заради миру і збереження життя, та об'єднатися разом для виконання угоди. Така угода або таке перенесення прав і є утворенням держави. Для Гоббса держава - це зібрання людей, яким, в результаті укладення суспільного договору, буди делеговані права і воля багатьох людей.

Держава, на яку перекладені усі права людей, що були у їх природному стані необмеженими, наділена ними повною мірою. В тому сенсі, що її права залишаються правами природними, а отже, абсолютними. На думку Гоббса, суспільний договір був реальним тільки в момент його укладення, коли люди домовлялися про спільну передачу ними своєї волі державі.

Між природним і громадським станом є дуже короткий, майже миттєвий стан переходу, в якому люди мають право прийняття колективного рішення.

Це право люди мають лише в цей короткий момент, адже вони втратять його одразу ж, щойно ухвалять рішення про створення держави. Тільки в цій ситуації «натовп» людей утворює суспільство для того, щоб, передавши владу уряду, розсіпатися на окремих підданих, знову втративши безпосередній зв'язок одне з одним.¹⁷

¹⁷ Там само с. 358.

Отже, таке зосередження влади в руках суверена - це єдність, яка не може бути розділена. І все це відбувається шляхом угоди між людьми, так, наче кожен сказав би іншому:

«вповноважую цю особу чи це зібрання людей і передаю йому право управляти собою за умови, що ти так само передаси йому своє право і схвалиш усі його дії». ¹⁸

Уособлення держави - суверен - володіє верховною владою. Решта людей - це піддані суверена.

Види та форми державного правління

Гоббс визначає три види державної влади: монархію, аристократію та демократію. Влада може бути делегована як одній людині так і групі людей. Найкращою формою, на думку Т. Гоббса, є монархія.

Влада суверенна у державі завжди абсолютна, незалежно від форми правління:

«Той, хто є уособленням загалу, називається сувереном, і про нього говорять, що він має верховну владу, а всякий інший є його підданий». ¹⁹

Гоббс об'єднує виконавчу та законодавчу гілки влади. Бо влада повинна бути неподільною і суверенною. При цьому абсолютно неважлива форма правління: що народні збори у республіці, що король у абсолютній монархії. Головне - вони повинні мати нічим не обмежену владу.

¹⁸ Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної / Томас Гоббс. – Київ: Дух і літера, 2000. – 606 с. – с.187.

¹⁹ Там само с.188

Державний стан

Права держави

У Гоббса **мета держави** - встановити порядок, при якому люди були б у безпеці. Для її збереження державна влада повинна бути озброєна відповідними правами. Гоббс передає державі усі права громадян, залишаючи лише право на життя.

Перше право державної влади Гоббс називає «мечем справедливості» - право карати.

Друге право є «меч війни» - право оголошення війни і укладання миру. А також визначення всіх витрат на війну, кількості солдат, тощо.²⁰

Третє право - суду. (Розгляд випадків, де потрібно докладання меча). Оскільки без вирішення суперечок неможливо захистити одного громадянина від несправедливості.

*«Суверенові також належить судова влада і право розв'язувати суперечки.».*²¹

Четверте право - законотворчості, оскільки зі встановленням державності повинно бути визначено, що кому належить.

*«Право встановлювати правила, завдяки яким кожен підданий розумітиме, що саме становить його власність, яку ніхто інший не може, не порушивши справедливості, відняти у нього».*²²

²⁰ Там само – с.193

²¹ Там само

²² Там само

П'яте право - адміністрування, яке дозволяє здійснювати збалансоване регулювання всіх функцій державної влади.

«Право вибору всіх радників і міністрів, як цивільних, так і військових».

23

У релігійних справах, за Гоббсом, теж головує держава - встановлює релігію і обряди. Громадянин може бути атеїстом, проте, все одно повинен виконувати всі релігійні обряди, якщо того хоче суверен.

*«Сказати уголос, що ми не віримо у Христа, та чи повинні ми слухатися такого наказу, то на це я відповім так... коли будь-який підданий, мусить коритися своєму суверенові і робить це не за покликом власного розуму, а виконуючи закони своєї країни, то ця дія є не його дією, а дією його суверенів; і це не він відкидає Христа перед людьми, а його суверен і закон його країни».*²⁴

Отже, закони не можуть ділитися на релігійні і світські, а є єдиними для всіх громадян. Суверен уособлює в собі всі гілки влади – законодавчу, виконавчу, судову та адміністративні функції. Його права неподільні і не можуть бути комусь делеговані.

*«Поділяти верховну владу означає руйнувати її, оскільки розділені влади взаємно знищують одна одну».*²⁵

23 Там само – с.194

24 Там само с.423-424

25 Там само – с.300

Цивільні закони

Закон держави встановлюється наказом суверена і тільки він може скасувати закон. Головними моментами, що характеризують законодавчу діяльність держави, на думку Гоббса, такі:

1. Якщо суверен, підкоривши громадян іншої держави, залишає їм ті закони, що в них були до підкорення, то ці закони є законами переможця, а не підкореної держави.
2. Сам суверен не підпорядковується цивільним законам *«бо він вже заздалегідь вільний, оскільки вільним є той, хто може стати вільним за бажанням»*.²⁶
3. Основним законом є той, що наділяє суверена правами і без якого держава не може встояти.
4. Для ствердження законів, що встановлює держава, вони обов'язково мають доводитися до відома кожного громадянина.
5. Всі неписані закони є природними. Вони не потребують ніякої публікації або проголошення, а містяться в одному визнаному всіма правилі: «не роби іншому того, що ти вважав би нерозумним з боку іншого по відношенню до тебе самого».
6. Всі закони потребують тлумачення, оскільки зміст закону міститься не в «букві», а в сенсі, який в нього вклав суверен. Тлумачення змісту закону здійснюється юристами, яких суверен наділив правом тлумачити закони.
7. Суддя виносить вирок, послуговуючись правом і від імені суверена, тому також має право тлумачення закону. І в кожному окремому випадку

²⁶ Там само. – с. 200

зобов'язаний керуватися мотивом, що спонукав його суверена видати такий закон саме в такому формулюванні.

8. Тому рішення одного судді не змушує іншого, у подібному випадку, керуватись цим рішенням як єдиновірним.²⁷

Обов'язки держави

Оскільки скасування істотних прав верховної влади (або втрата сувереном верховної влади загалом) спричинить розпад держави і повернення кожної людини назад до небезпеки, то обов'язок суверена – не втратити владу. *«Верховна влада не може бути втрачена»*.²⁸

Благо народу - вищий закон, і тому воно зводиться до покори велінню розуму, що вимагає блага всіх людей. Обов'язок суверена, за Гоббсом, добре керувати, при цьому конкретних характеристик «доброго керування» філософ не дає.

Приклади обов'язків:

1. розподіляти землі серед підданих;
2. розподіляти місця та об'єкти зовнішньої торгівлі;
3. регулювати майнові відносини між підданими.

Роль громадянського права:

«Зводиться до того, що воно санкціонує існуючі економічні відносини між окремими особами».²⁹

²⁷ Гоббс Т. Избранные произведения в двух томах. Том 2. / Томас Гоббс. – М.: Мысль, 1964. - с.206-215

²⁸ Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної / Томас Гоббс. – Київ: Дух і літера, 2000. – 606 с. – с. 189

²⁹ Энгельс Ф. Сочинения. Том 21 / Ф. Энгельс, К. Маркс. – Москва: Государственное издательство политической литературы, 1961. - с. 31

Права громадян

Але люди, які здійснюють верховну владу, у будь-якій реальній залежності від народу не перебувають, і тому ніяких обов'язків перед ним не мають.

*«Все, що верховний представник не зробив би стосовно підданого і під будь-яким приводом, не може вважатися власне несправедливістю або беззаконням, оскільки кожен підданий є винуватцем будь-якого акту суверена».*³⁰

За Гоббсом, суверенний тільки уряд, а не все суспільство в цілому, і не його основна частина - народ. Саму державу філософ розглядає як «штучну людину»³¹, особистість; і як у людини головним є її свідомість, так і у держави все головне і визначальне зосереджене в уряді.

Щодо стосунків, які встановлюються між підданими і сувереном, то Гоббс вважає, що:

- Піддані не можуть засуджувати дії суверена.

Оскільки суверен діє не як приватна особа, а як носій прав і волі громадян, то кожен підданий вже заздалегідь відповідальний за дії свого суверена тому, засуджуючи суверена, він звинувачує іншого за дії, вчинені ним самим. Крім того, є ще одне пояснення непідсудності влади: той, хто уповноважений іншим (суверен), апріорі не може здійснити неправомірного акту по відношенню до тих, хто його уповноважив.

- Люди, що створили державу беруть на себе повну відповідальність за її дії:

³⁰ Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної / Томас Гоббс. – Київ: Дух і літера, 2000. – 606 с. - с.218

³¹ Гоббс Т. Избранные произведения в двух томах. Том 2. / Томас Гоббс. – М.: Мысль, 1964. – с. 217

Що ж стосується самої держави, то, володіючи найвищою можливою владою, вона «безкарно може робити все, що вважає за потрібне». ³² Наділяючи державу необмеженою, абсолютною владою, Гоббс, за логікою речей, істотно обмежував права підданих.

«Піддані не можуть засуджувати дії суверена». ³³

Це випливає з того, що будь-який опір державній владі повертає би людину до природного стану «війни проти всіх». Тому той самий закон, що приписує людині бажати миру, вимагає абсолютного підпорядкування державній владі.

- **Піддані не можуть змінити форму правління**

Верховна влада не може бути обмежена незважаючи на волю громадян. ³⁴

Громадяни зобов'язані коритися державі тільки доти, поки вона в змозі забезпечувати мир і безпеку в країні. Інакше піддані звільняються від усіляких обов'язків.

Це може статися коли суверен сам стає чиймось підданим, а також у тих випадках, коли той чи інший підданий підлягає полону, вигнанню і т.п.

- Влада може використовувати сили і засоби підданих будь-яким чином. При цьому влада не звітує ні перед ким свої дії. ³⁵

³² Там само с. 350

³³ Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної / Томас Гоббс. – Київ: Дух і літера, 2000. – 606 с. – с.191

³⁴ Там само с.189

³⁵ Там само с.191

РОЗДІЛ II. ПОЛІТИЧНА ФІЛОСОФІЯ ДЖОНА ЛОККА

2.1. Природний стан

Джон Локк визначає, що до утворення держави існував додержавний стан суспільства - стан миру. Природний стан характеризується повною свободою і такою рівністю між людьми, що всяка влада і всяке право в ньому були взаємними, і ніхто не мав більше за іншого. В цей час всім вистачало будь-яких ресурсів і панувала доброзичливість.

«стан повної свободи стосовно дій і розпорядження майном та особистістю». ³⁶

У природному стані, за Локком, є суспільство, організоване на принципах свободи, рівності, справедливості, незалежності людей одне від одного.

ЗАКОН

Локк систематизує закони, поділяючи їх на три види.

1. Божественні закони, що за способом пізнання можна поділити на:

- Природні (вічні) закони, що відкриваються розумом, пізнаються завдяки «світочу природи»;
- Божественні закони, що оприлюднені «голосом одкровення».³⁷

³⁶ Локк Д. Сочинения в трех томах. Том 3 / Джон Локк. – М.: Мысль, 1988. – 668 с. - с.264

³⁷ Батиев Л. В. Философия права Джона Локка / Л. В. Батиев. // Учёные записки. Сборник научных трудов юридического факультета РГУ. – 2002. – №4. - с. 355 - 380.

2. Цивільні закони: звертаючись до них, люди судять, чи є їхні дії правомірними, чи злочинними. Ці закони з'являються лише з утворенням держави, тому їх розглянемо пізніше.

2. Закони громадської думки, керуючись якими люди оцінюють чужі дії – вирішують, вважати їх чеснотою або вадою.³⁸

Божественний закон слугує для вирішення питань щодо гріховності і виконання свого обов'язку перед Богом, відповідності діянь людини її божественній природі. Локк визначає сферу дії і специфіку божественного закону одкровення:

*«Цей закон є єдиним справжнім пробним каменем суворої моральності. Звіряючи свої дії з цим законом, люди судять про найважливіше моральне добро чи зло їх, тобто, про те, чи можуть вони - як виконання обов'язку чи як гріхи - дарувати їм щастя чи нещастя з рук Всемогутнього».*³⁹

Природний закон

За відсутності законів та обмежень природний стан перетворюється на «війну всіх проти всіх». А єдина можливість уникнути такого розвитку подій – це встановлення закону, який би стверджував недоторканість прав і свобод кожної людини ще в додержавному стані. Локк стверджує, що у природному стані відносини між індивідами та їхні права регулюються природним законом.

«Природний стан має закон природи, яким він керується і який обов'язковий для кожного, і розум, який є цим законом, вчить всіх людей, які побажають з ним рахуватися, що, оскільки всі люди рівні і незалежні,

³⁸ Локк Д. Сочинения в трех томах. Том 1 / Джон Локк. – М.: Мысль, 1988. – 668 с. - с. 406-405

³⁹ Там само

то жоден з них не повинен завдавати шкоди життю, здоров'ю, свободі або власності іншого». ⁴⁰

Формальна підстава природного закону

А щоб природний закон мав силу закону, Локк намагається віднайти його джерело в чомусь, що не зводиться до самотійних висновків кожної окремої людини. Локк неодноразово робить заяви волюнтаристського характеру про те, що існування закону передбачає наявність законодавця, який володіє відповідними повноваженнями. ⁴¹

Адже щоб надати якомусь положенню силу закону необхідні:

1. Формальна підстава: закон має бути проявом вищої волі.
2. Ознака закону: закон наказує, що можна робити, а що – ні.
3. Обов'язковість виконання: необхідне покарання в разі порушення. ⁴²

З необхідності надання природному закону позитивного змісту Локк зводить його до велінь Бога.⁴³ Він виходить із того, що хоча Бог не наділив нас вродженими ідеями про природний закон, проте він дав нам здібності, якими наділений наш розум, і, отже, достатньою мірою забезпечив нас засобами відкривати і пізнавати його.⁴⁴

Для підтвердження божественного походження природного закону Локк наводить такі аргументи:

⁴⁰ Заиченко, Георгий Антонович. Джон Локк [Текст] / Г. А. Заиченко. - 2-е изд., дораб. - Москва : Мысль, 1988. - 207 с. - (Мыслители прошлого).

⁴¹ Локк Джон. Сочинения в 3-х т. – М.: Мысль, 1985. Т1 с 123

⁴² Учёные записки. Сборник научных трудов юридического факультета РГУ. Вып. 4. - Ростов-на-Дону : Изд. дом «Проф-Пресс», 2002. - С. 355 - 380

⁴³ Батиев Л. В. Философия права Джона Локка / Л. В. Батиев. // Учёные записки. Сборник научных трудов юридического факультета РГУ. – 2002. – №4. - с. 355 - 380.

⁴⁴ Спиркин А.Г. С72 Философия: Учебник. — 2-е изд. — М.: Гардарики, 2006. — 736 с.

«По-перше, існують вчинки, неприпустимі за будь-яких обставин, і такого роду зобов'язання накладається на нас навечно, як люблять висловлюватися схоластики, тобто, взагалі не буває такого моменту, коли дозволялося б безкарне вчинення подібних вчинків, як, наприклад, крадіжка, вбивство та ін.». ⁴⁵

«По-друге, існують інші речі, до яких закон природи вимагає від нас поваги, такі, як благоговіння і страх перед божеством, повага до батьків, любов до ближнього і тому подібне. Цих положень зобов'язані дотримуватися завжди...». ⁶

Ознака закону

Ці закони не можуть бути чітко сформульовані, оскільки розум не стільки встановлює і диктує нам цей закон природи, скільки досліджує та відкриває його. Тобто людина не творить, а тлумачить закон, який пізнається за допомогою розуму. Ці закони проявляють себе через сумління.⁴⁶

Природний закон є доступним для розуміння та стверджує безумовну заборону шкодити іншим людям:

«ніхто не має права обмежувати іншого в його житті, здоров'ї, свободі або використанні майна»⁴⁷

Закон природи містить в собі наказові приписи, що визначають дії як дозволені і заборонені:

«Закон природи може бути описаний як вияв божественної волі, що пізнається завдяки світочу природи, який вказує нам, що узгоджується і

⁴⁵ Локк Д. Сочинения в трех томах. Том 3 / Джон Локк. – М.: Мысль, 1988. – 668 с. - с.42

⁴⁶ Гусев В. І. Ідея свободи у філософії Д. Локка. / Валентин Іванович Гусев. // Наукові записки: Том 19, Філософія та релігієзнавство / Національний університет "Києво-Могилянська академія". – 2001. – С. 34–40.

⁴⁷ Локк Д. Сочинения в трех томах. Том 3 / Джон Локк. – М.: Мысль, 1988. – 668 с. - с.344.

що не узгоджується з розумною природою, і тим самим дозволяє нам щось або забороняє». ⁴⁸

Обов'язковість виконання

Отже, природний закон має формальну підставу та ознаку закону. Проте обов'язковість його виконання залишається нез'ясованою. Перше з можливих вирішень формулює Дон Херцог:

Він зводить наше зобов'язання коритися волі Бога до пріоритетного «обов'язку подяки», що існує, незалежно від Бога. Тим самим перетворюючи Локка на раціоналіста. ⁴⁹

Друге пояснення було запропоноване Джоном Сіммонсом і полягало в тому, щоб вважати Локка волюнтаристом, оскільки саме на це вказують його висловлювання щодо законодавця природного закону. ⁵⁰

Локк стверджує, що Бог створив нас розумними для того, щоб ми могли слідувати його волі, і пізнавати його закони. А здатність людини розуміти Божу волю свідчить про те, що людський розум і божественний розум достатньо схожі для того, щоб природне право не здавалося нам довільним. Отже, закон накладає абсолютні обов'язки на людину, яка має підпорядковуватися йому, навіть якщо це йде всупереч її егоїстичним бажанням.

51

⁴⁸ Там само – с.4.

⁴⁹ Herzog, Don, 1985, *Without Foundations*, Ithaca: Cornell University Press.

⁵⁰ Simmons, A. John, 1992, *The Lockean Theory of Rights*, Princeton: Princeton University Press.

⁵¹ Нерсисянц В. С. Философия права / В. С. Нерсисянц. – Москва: Норма, 2005. - с.466

Природні права особистості

Основу політико-правової теорії Дж. Локка становить концепція невід'ємних, природних прав. Локк зазначає, що такими є право на *життя, свободу і власність*.⁵² Вони взаємопов'язані, тобто залежать один від одного. Це — ті фундаментальні права, що визначені природним законом. Власне, для їх збереження та гарантування і створюють державу.

Право на життя

Хоча людина в природному стані «...має неконтрольовану свободу робити із собою і зі своїм майном все, що завгодно, вона, однак, не має свободи погубити себе саму або яку-небудь істоту».⁵³ Тобто, людина не має свободи позбавити когось життя, оскільки це суперечило б природному закону.⁵⁴ І не має права вчиняти самогубство, тобто позбавляти себе власного життя, оскільки цим життям її наділив Бог, він є творцем людини, а отже людина є його «власністю» .

Право на свободу

Головною ознакою природного стану, його сутнісною характеристикою є свобода.

Стан свободи для Локка не має нічого спільного із свавіллям. Необмежена свобода не може бути повністю реалізована з огляду на закони природи. І можлива лише в його межах.⁵⁵ Тобто, свобода немислима поза законом.

⁵² Гусев В.І. Ідея свободи у філософії Д. Локка / В.І. Гусев // Наукові записки НаУКМА. – К., 2001. – Т. 19 : Філософія і релігієзнавство. – 2001. – С. 39–43.

⁵³ Локк Д. Сочинения в трех томах. Том 3 / Джон Локк. – М.: Мысль, 1988. – 668 с. - с.264.

⁵⁴ Гусев В. І. Ідея свободи у філософії Д. Локка. / Валентин Іванович Гусев. // Наукові записки: Том 19, Філософія та релігієзнавство / Національний університет "Києво-Могилянська академія". – 2001. – С. 34–40.

⁵⁵ Там само

Право на приватну власність

Також природним правом людини є її право на володіння приватною власністю, яке зумовлене іншим правом - свободою. Власність трактувалася Локком як право на власну особистість, на результати праці. У природному стані людина користується всім до чого може дотягнутися. Люди володіють усім спільно, працюючи при цьому кожен на себе.

Якщо людина вкладає в природній об'єкт свою працю, наприклад, будує будинок, то цей будинок належить йому.

«Все ж кожна людина має деяку власність у вигляді її власної особистості, на яку ніхто, крім неї самої, не має ніяких прав. Ми можемо сказати, що праця її тіла і робота її рук, за найсуворішим підрахунком, належать їй. Що б тоді людина не видобувала з того стану, в якому природа цей предмет створила і зберегла, вона додає до цього свою працю і приєднує до нього де що, що належить особисто їй, і тим самим робить його своєю власністю». ⁵⁶

Індивід стає зацікавленим у цьому об'єкті, і таким чином виникає приватна власність. Ця власність не була однаковою за розмірами, рівною у всіх, але кожен мав рівні можливості збільшити її в міру свого вміння та необхідності.⁵⁷ Таким чином, Локк розробляє трудову теорію власності, оскільки саме праця відокремлює приватну власність від загальної.

Непорушність природних прав засвідчується тим, що їх підставою є природний закон – вмістилище істини.⁵⁸

⁵⁶ Локк Д. Сочинения в трех томах. Том 3 / Джон Локк. – М.: Мысль, 1988. – 668 с. - с.277

⁵⁷ Нарский И. С. Западноевропейская философия XVIII века / И. С. Нарский. – М.: Высшая школа, 1973. - с.82

⁵⁸ Галухин А.В. Понятие государственного интереса в философскомировоззренческой парадигме учения Джона Локка / А.В. Галухин – Вестн. Моск. ун-та. Серия «Политические науки». 2000, № 3. – 70 – 102 с

Високий статус закону, в якому містяться основоположні свободи і права, виходить з того, що закон, згідно з теорією Дж. Локка, є вирішальним фактором збереження і реалізації свободи особистості, а також захищає людину від інших. «Там, де немає законів, там немає і волі»⁵⁹. Але закони лише тоді є основою для досягнення «головної і великої мети» держави, коли вони відомі всім і виконуються всіма.⁶⁰

Розуміння свободи

Джон Локк дотримується негативного поняття свободи. На його думку, свобода полягає в тому, щоб не відчувати обмеження і насильства з боку інших.

Але він також говорить, що свободу не слід плутати із вседозволеністю, і що «навіть чи заслуговує назви тюремної огорожі те, що охороняє нас від прірв і трясини». Також визначення мети закону не у скасуванні чи обмеженні, а в збереженні і збільшенні свободи. І в цих положеннях Локк постає прихильником «позитивної» свободи.⁶¹

Наявність рис, що характерні позитивній свободі, у визначеннях Локка зумовлена тим, що людина сама приймає природний закон як дійсний припис. Тому обмеження її негативної свободи має своїм джерелом саме внутрішнє рішення.⁶² Взагалі, зв'язок позитивної і негативної свободи в теорії Локка можна розглядати одночасно з пов'язаністю закону і права:

Більшість законів, які нібито обмежують негативну свободу, насправді не перешкоджають людям чинити протизаконно, а лише утримують їх від цих дій загрозою покарання. Тобто, фізично можливість здійснення протизаконного

⁵⁹ Локк Д. Сочинения в трех томах. Том 3 / Джон Локк. – М.: Мысль, 1988. – 668 с. - с.277

⁶⁰ Скирбекк Г. История философии / Г. Скирбекк, Н. Гилье. – М.: Владос, 2001. – 800 с.

⁶¹ Локк Д. Сочинения в трех томах. Том 3 / Джон Локк. – М.: Мысль, 1988. – 668 с. - с.277

⁶² Carter I. Positive and Negative Liberty [Електронний ресурс] / Ian Carter // Stanford Encyclopedia of Philosophy (Summer 2017 Edition). – 2016.

вчинку взагалі виявляється необмеженою. Чи можемо ми вважати, що ці закони не обмежують негативну свободу тих, хто їм підкоряється?

Це питання цілком відображає питання про обов'язковість виконання природного закону в додержавному стані.

Локк стверджує, що людина не може одночасно наділяти себе природними правами і не визнавати недоторканність природних прав оточуючих. Вона або підпорядковується природному стану, або сама виштовхує себе в стан конфронтації з усім суспільством.

Співвідношення прав і закону

Існують значні розбіжності щодо того, як слід розуміти співвідношення прав і обов'язків в рамках теорії Локка. Лео Штраус, приміром, трактує природні права, а не закони (обов'язки) як фундаментальні. Прихильники такого розуміння базуються на тому, що Локк дотримувався гедоністичної теорії людської мотивації, і роблять висновок, що він повинен був погоджуватися з Гоббсом щодо егоїстичної природи людини.⁶³

З іншого боку, Джон Данн, Джеймс Туллі та Річард Ашкрафт схилиються до точки зору на співвідношення прав і законів, згідно з якою первинним є природний закон, а не права. На їхню думку, Локк, підкреслюючи право на життя, свободу і власність, у першу чергу, мав на увазі обов'язки, які ми несемо перед іншими людьми: не вбивати, не поневолювати, не красти. Розглядаючи обов'язки як первинні по відношенню до прав, ці дослідники спираються на Локкове визначення законів як таких, що не обмежують свободу людини, а навпаки, уможливлюють її реалізацію.⁶⁴

⁶³ Tuckness A. Locke's Political Philosophy / Alex Tuckness // Stanford Encyclopedia of Philosophy (Summer 2017 Edition). – 2016. – Режим доступу до ресурсу:

⁶⁴ Там само

Оскільки за відсутності законів існує постійна загроза правам і свободам однієї людини з боку іншої, то суспільні відносини, не підпорядковані закону, практично неможливі. Своїм неодмінним результатом вони мали б саме знищення свободи.

Оскільки природний закон стверджує недоторканість прав кожної людини, індивіди перестають нести загрозу один одному, що уможливорює появу суспільства, яке формується на дотриманні природних законів, і в якому кожен стверджує недоторканість природних прав усіх інших.

Таким чином, первинність природного закону уможливорює і стверджує природні права кожного окремого суб'єкта.

Рівність

Наслідком природних прав і природних законів є те, що «природний стан» у Локківській інтерпретації набуває вигляду «чесної конкуренції», а не війни. Конкуренції, що ґрунтувалася на рівності та взаємному визнанні.

Дж. Локк, отже, узагальнює рівність таким чином: всі люди, незалежно від природної нерівності, раз і назавжди мають бути визнані економічно самостійними суб'єктами, що знаходяться у відносинах добровільного взаємовикористання. Тобто, ніхто не може позбавити людину права брати участь в конкуренції, або скасувати її статус як економічно самостійного суб'єкта. Концепція рівності людей в працях Локка стосується насамперед сфери майнових відносин (економічної сфери) і не приділяє достатньо уваги політичному аспекту.⁶⁵

⁶⁵ Коваленко, Оксана Володимирівна. Свобода людини: природний і державний аспекти (Т. Гоббс, Дж. Локк) [Текст] / О. В. Коваленко // Держава і право. - 2012. - Вип. 56. - С. 94-99

Локк підкреслює, що всі люди рівні, адже природний стан –

«Це також стан рівності, при якому вся влада і вся юрисдикція є взаємними, - ніхто не має більше іншого. Немає нічого більш очевидного, ніж те, що істоти однієї і тієї ж породи і виду, при своєму народженні без відмінності, отримуючи однакові природні переваги і використовуючи одні й ті ж здібності, повинні також бути рівними між собою без будь-якого підпорядкування чи придушення». ⁶⁶

Гарантії виконання природних законів

Гарантією виконання будь-якого закону і законності загалом Локк вважає забезпечення невідворотності покарання його порушників. Отже, закон природи, що вимагає дотримання миру і безпеки, був би марний, якби ніхто не мав влади охороняти цей закон, караючи його порушників. Захист свободи і власності покладається на право індивіда карати порушників цих прав. Тому кожен має охороняти свою власність, тобто, своє життя, свободу, майно. Якщо хтось порушує закон, то закон може бути порушено і проти нього.

Для того, щоб надійно гарантувати недоторканість природних прав і виконання природних законів, потрібні інституції, що неупереджено вирішуватимуть конфлікти між людьми, та каратимуть винних у порушенні природних законів.

Перетворити природні закони на безумовний імператив поведінки може тільки позитивний закон. А щоб гарантувати виконання законів, потрібні органи, які могли б здійснювати покарання винних. Отже, недоліками природного стану є те, що в ньому свобода та власність людей нічим не забезпечені та перебувають під ризиком посягання з боку тих людей, які ігнорують природний закон.

⁶⁶ Локк Д. Сочинения в трех томах. Том 3 / Джон Локк. – М.: Мысль, 1988. – 668 с. - с.265

Держава

Розумне подолання недоліків природного стану можливе лише зі створенням держави.

*«Головною метою вступу людей в суспільство — пише Локк, - є прагнення мирно й безпечно користуватися своєю власністю, а головним інструментом і засобом для цього слугують закони, встановлені в цьому суспільстві; першим і головним позитивним законом для всіх держав є встановлення законодавчої влади; так само першим і головним природнім законом, якому повинна підкорятися сама законодавча влада, є збереження суспільства і кожного члена суспільства».*⁶⁷

⁶⁷ Локк Д. Избранные философские произведения. Том 2 / Джон Локк. — М.: Соцэкгиз, 1960. — 532 с. - с.76

2.1. Суспільний договір

Визначення держави

У результаті суспільної угоди гарантом природних прав і свобод людей стає держава. На відміну від інших форм колективної організації держава має владу над усіма її громадянами. Під державною владою Локк має на увазі право держави створювати закони і слідкувати за їх дотриманням всіма громадянами.

Отже, різниця між дополітичним і політичним суспільством - у створенні інституалізованих механізмів реалізації принципів справедливості.⁶⁸

В державі панує закон, що забезпечує рівні права кожному. Держава теж не може порушувати природні права громадян. Вони і окреслюють собою межі правових дій держави.

Свобода людей в умовах держави *«полягає в тому, - зазначає Локк, - щоб мати постійне правило для життя, спільне для кожного в цьому суспільстві і встановлене законодавчою владою, створеною в ньому; це – свобода прямувати за своїм власним бажанням в усіх випадках, коли це не забороняє закон, і не бути залежним від непостійної, невизначеної, невідомої, самовладної волі іншої людини».*⁶⁹

Народ є сувереном в державі, вважав Локк. Як колись була створена сама держава, закони створюються з волі і за рішенням більшості. Філософ пояснює, що все,

⁶⁸ Кирюхин Д.И. Понимание справедливости Д. Локком // Вестник Пермского университета. Философия. Психология. Социология. – 2013. – №4. – С.86

⁶⁹ Локк Д. Избранные философские произведения. Том 2 / Джон Локк. – М.: Соцэкгиз, 1960. – 532 с. - с.16

здійснюване будь-яким співтовариством, робиться виключно зі схвалення осіб, що входять до нього.

Мета держави

Мета цього об'єднання полягає у тому, щоб кожен міг реалізовувати свої права. Державна влада зобов'язана визначати права громадян за допомогою проголошення постійних законів і здійснювати правосуддя за допомогою уповноважених на це суддів. Держава має не обмежувати свободу, а гарантувати її. Держава повинна захищати приватну власність, підтримувати порядок та проводити свою протекціоністську політику у відносинах з іншими державами, але вона не повинна керувати торгівлею і промисловістю. Економіка повинна бути приватно-капіталістичною.⁷⁰

Державі також не слід займатися соціальною політикою, наприклад, урівнювати особисті доходи і допомагати бідним. Держава повинна забезпечити індивідам юридичну, але не соціальну й економічну рівність.

Форми державного правління

Для Локка політично впорядковане суспільство є правлінням більшості, що підкорюється певним правилам. У такому суспільстві гарантується недоторканність невід'ємних прав кожного індивіда. Тобто, таке суспільство має конституційну форму правління. Локк вважає законною будь-яку форму правління, якщо вона :

1. Встановлена з добровільної згоди людей;
2. Має належну структуру правління (поділ влади);
3. Гарантує природні права і свободи індивіда;

⁷⁰ Скирбекк Г. История философии / Г. Скирбекк, Н. Гилье. – м.: Владос, 2001. – 800 с. - с. 356 – 357

4. Має за мету спільне благо громадян.

Всі форми правління ризикують перетворитися на тиранію. Маючи на меті недопущення узурпації ким-небудь усієї повноти державної влади та запобігання можливості деспотичного використання цієї влади, Локк пропонує поділ влади на окремі гілки. Права держави були чітко розмежовані й поділені між різними її органами. Цим Локк намагався досягти взаємної рівноваги і запобігти зловживанню владою.⁷¹

71 Монтескьє Ш. Избранные произведения / Шарль Монтескьє. – М.: Госполитиздат, 1955. – 803 с. - с. 289

2.3. Державний стан

Принцип поділу влади

Право ухвалювати закони (законодавча влада) належить тільки представницькій установі всієї нації - парламенту. Право втілення законів у життя (виконавча влада) - монарху, кабінету міністрів. До їхньої юрисдикції також належать міжнародні відносини.

Законодавча влада

Перше місце відводиться владі законодавчій - як верховній в країні. Інші гілки їй підпорядковуються.⁷² Законодавча влада володіє правом законотворчості, і, отже, підпорядковує собі всіх громадян. Вищим законодавчим органом, якому належить право ухвалювати закони, є парламент - представництво всієї нації.

Держава має *«рухатися туди, куди її тягне велика сила, яку утворює згода більшості»*.⁷³ Звідси висновок: кожна людина має підкорятися рішенням більшості і вважати його остаточним. Але це не призводить до небезпеки порушення природних прав індивіда, адже закони, що видаються законодавчою владою, повинні, згідно із вченням Локка, відповідати положенням природного закону. Така відповідність цивільного закону природному, необхідність врахування першим вимог другого, виступає тут в якості критерія правильності та справедливості встановлюваного державою закону.⁷⁴

Законодавчу владу Локк не вважає абсолютною: з життям і майном громадян

72 Нерсисянцев К.С. История политических и правовых учений / К.С. Нерсисянцев. – Москва: НОРМА, 2004. – 994 с. - с.270-275

73 Чичерин Б. Н. Политические мыслители древнего и нового мира / Б. Н. Чичерин. – М.: Гардарики, 2001. - с.233

74 Нерсисянц В. С. Философия права / В. С. Нерсисянц. – Москва: Норма, 2005. - с. 470

вона нічого робити не може. Оскільки природні права закінчуються необхідним для самооборони, чимось більшим ніхто не може наділяти державну владу.

Влада не має права збирати (а тим паче збільшувати чи запроваджувати нові) податки без згоди громадян. Все це впливає з того, що люди об'єднуються у суспільство для охорони своєї власності.

Законодавець повинен керувати виключно на підставі постійних законів, однакових для всіх, адже люди об'єднуються у державу для того, щоб отримати постійні тлумачення природного закону.

Законодавець не може передавати свою владу у чужі руки. Це право належить народу, котрий єдиний може встановлювати законодавців.

Виконавча влада

Компетенція втілювати закони в життя належить монарху і кабінету міністрів. Локк наголошує на неприпустимості і небезпеці зосередження в одному органі законодавчої і виконавчої влади.

Якщо виконавча влада перестає виконувати вимоги законів встановлених законодавчою владою, то втрачає всі свої повноваження.

Суверенітет народу, як джерело суверенітету державної влади, є вищим за державу у будь-яких її проявах. На противагу законодавчій, виконавча влада повинна працювати постійно, оскільки постійно будуть індивіди, що забажають порушити закон.⁷⁵

Локк вважав, що виконавча гілка влади повинна бути підлеглою королю, що цілком логічно. Що дивно, так це те, що король при цьому (як голова виконавчої гілки) крім міністрів призначає ще й суддів. Також король має низку повноважень для унеможливлення захоплення влади парламентом.

75 Локк Д. Избранные философские произведения. Том 2 / Джон Локк. – М.: Соцэкгиз, 1960. – 532 с. - с. 88

Цивільні закони

Божественні закони ставляться Локком вище інших, тому держава має дотримуватися відповідності цивільних законів божественним (хоча філософ вважає це на практиці фактично нездійсненим ідеалом).⁷⁶

Цивільні закони передбачають застосування санкцій до порушників - злочинців, тобто, вони є основним регулятором суспільного життя, що підтримується державою.

*«Цивільний закон – це правило, встановлене державою для людей, що належать до держави, ... щоб судити про те, злочинні їхні дії чи ні».*⁷⁷

Закон і законність у філософії Локка займають центральне місце, що видно з первинності природного закону над іншими правами. У встановленому людьми загальному законі, визнаному ними і введеному у дію за їхньою спільною згодою, він вбачав першу конституюючу державу ознаку. Закон у повному розумінні має відповідати інтересам кожного окремого громадянина і суспільства загалом. В тому випадку, коли закон цьому визначенню не відповідає, то він не може вважатися законом.

*«Ті закони, які вони створюють для керування діями інших людей, повинні, так само, як і їхні власні дії та дії інших людей, відповідати закону природи, тобто, божественній волі, виявом якої він є».*⁷⁸

Локк підкреслював, що незважаючи на носія влади в державі, йому належить *«керувати відповідно до встановленого постійного закону,*

⁷⁶ Батиев Л. В. Философия права Джона Локка / Л. В. Батиев. // Учёные записки. Сборник научных трудов юридического факультета РГУ. – 2002. – №4. – с. 355 - 380

⁷⁷ Локк Д. Сочинения в трех томах. Том 1 / Джон Локк. – М.: Мысль, 1988. – 668 с. – с. 406

⁷⁸ Локк Д. Сочинения в трех томах. Том 3 / Джон Локк. – М.: Мысль, 1988. – 668 с. – с. 141

*проголошеного народом і відомого йому, а не шляхом імпровізованих указів».*⁷⁹

Закони сприяють досягненню мети держави лише в тому випадку, коли всі громадяни їм підпорядковуються. Якщо ж закони діють для обмеженої частини соціуму вони шкодять державі.

Локк заперечує уявлення про свободу і закон як про протилежні, несумісні та взаємовиключні явища.⁸⁰ Критикуючи подібні уявлення, Локк зауважує:

*«Незважаючи на всілякі псевдовчення, метою закону є не знищення і не обмеження, а збереження й розширення свободи. Адже там, де нема законів, там нема й свободи».*⁸¹

Свої уявлення про свободу та закони у державному стані Локк формулює наступним чином:

*«Свобода людей, що знаходяться під владою уряду, полягає в тому, щоб мати постійне правило життя, спільне для кожного в цьому суспільстві: це – свобода прямувати за своїм власним бажанням у всіх випадках, коли це не забороняє закон, і не бути залежним від непостійної, невизначеної, невідомої, самоуправної волі іншої людини».*⁸²

⁷⁹ Локк Д. Два трактати про врядування / Джон Локк. – Київ: Основи, 2001. – 265 с. - с.135-406

⁸⁰ Нерсисянц В. С. Философия права / В. С. Нерсисянц. – Москва: Норма, 2005. - с. 469

⁸¹ Локк Д. Избранные философские произведения. Том 2 / Джон Локк. – М.: Соцэкгиз, 1960. – 532 с.- с.34

⁸² Там само .с.16

Індивідуальна свобода проявляється не лише в житті окремої людини, вона має бути головним вектором розвитку всієї держави. Бо не можна досягти блага для всіх, якщо не забезпечити свободу кожному.⁸³

Принципи законності: «для жодної людини, що знаходиться в цивільному суспільстві, не може бути зроблено виняток із законів цього суспільства».

Загальнообов'язковість закону, базується на «волі суспільства», що його створила.⁸⁴ Посадові особи є лише представниками волі суспільства і мають тільки ту волю і владу, яка представлена у законі. Воля короля так само має співпадати з волею народу, бо інакше він перестає бути представником громадськості, і, таким чином, втрачає владу. Винятків з підпорядкування законам бути не може. Бо, інакше, це повернуло б носія державної влади, у природний стан, у стан війни проти народу, тоді як інші продовжують керуватися правилами цивільного стану.

Закони громадської думки (доброго імені)

Люди позбавлені права використовувати силу проти співгромадян, оскільки делегують це право державі, але зберігають за собою право оцінювати їх дії.

В цьому відношенні Локк залишає за народом право визначення добра і зла. І хоча всезагальне добро і зло люди визначають, звертаючись до божественного (природного) закону, але якості окремої людини оцінюють саме, *«звертаючись до законів громадської думки – чи є вони чеснотами, чи вадами»*.⁸⁵

Визначення чеснот і вад є способом визначення певної дії як правильної чи неправильної з точки зору суспільства або окремих груп. Тобто, вони

⁸³ Нерсисянцев К. С. История политических и правовых учений / К. С. Нерсисянцев. – Москва: норма, 2004. – 994 с. - с.273

⁸⁴ Локк Д. Избранные философские произведения. Том 2 / Джон Локк. – М.: Соцэкгиз, 1960. – 532 с.- с.87

⁸⁵ Локк Д. Сочинения в трех томах. Том 1 / Джон Локк. – М.: Мысль, 1985. – 621 с. - с. 406.

формується із врахуванням суб'єктивної думки кожного індивіда, яка, однак, часто буває помилковою. Саме тому Локк ставить їх на найнижчий рівень серед інших видів закону.

Розрив народом угоди з урядом

Суверенітет народу, за Локком, в кінцевому рахунку стоїть вище за суверенітет створеної ним держави. Головним важелем впливу на державу Локк вважає право народу на розірвання суспільної угоди, бо, довіривши законодавчу владу третім особам і погодившись коритися законам, громадяни втрачають особистий суверенітет.

*«І тому все, що залишається у народу, - проголошує Локк, - це верховна влада усувати або змінювати склад законодавчого органу, коли народ бачить, що законодавча влада діє всупереч наданій їй довірі».*⁸⁶

Звідси право народу на повстання для відновлення зневаженої державою свободи. Але таке право на повстання не може привести до руйнації держави як такої, бо народ не схильний братися до зброї через дрібниці. І саме народ є єдиним суддею дій влади.

⁸⁶ Локк Д. Два трактати про врядування / Джон Локк. – Київ: Основи, 2001. – 265 с. – с.246

РОЗДІЛ III

ПОРІВНЯННЯ ТЕОРІЙ ТОМАСА ГОББСА І ДЖОНА ЛОККА

3.1. Природний стан

Обидва філософи дотримуються теорії суспільного договору походження держави, але відмінності з'являються вже в описі ними природного стану. У Гоббса це була війна всіх проти всіх, а у Локка – стан свободи, рівності і взаємної незалежності людей.

Природний стан, за Гоббсом, *«сповнений страху і постійних небезпек»*, людина в ньому ризикує втратити головне – власне життя. Гоббс пояснює це тим, що за відсутності держави немає ніяких правил, які обмежували б індивіда, тому людина у природному стані має абсолютні, нічим не обмежені права. «Кожна людина вільна робити те, що вважає за потрібне». Оскільки кожна людина без обмеження має абсолютні права на «все що завгодно», значить, вона є небезпечною для інших. Тому, за Гоббсом, у природному стані немає суспільства, є лише індивіди, що, керуючись егоїстичними мотивами, борються за власне виживання і панування над іншими.

Природний стан за Локком, це суспільство, що живе згідно з нормами моралі, у такому стані кожна людина має певні природні права (право на життя, свободу, приватну власність). Такими правами індивіди наділені від народження, оскільки їх утворює природний закон. Під свободою у Локка розуміється вільне використання людиною своїх прав. Тобто можливість людини діяти у межах закону природи. Можливість існування суспільних відносин в додержавному стані, коли кожен охороняє свої інтереси, на думку Локка, ґрунтується на недоторканості природних прав кожної людини.

Природний закон, за Гоббсом.

Повністю відокремивши політику від християнської есхатології, Гоббс переосмислює ідею природного закону, заперечуючи концептуальний зв'язок між природним і божественним законом. Фактично Гоббс замінює традицію об'єктивного природного права теорією абсолютних природних прав і стверджує первинність цих прав, що у вигляді особистих свобод виникли раніше за будь-які закони. І хоча Гоббс не заперечує природні закони в додержавному стані, а лише робить їх похідними від права, проте в тому природному стані, що він описує, **закони не можуть існувати саме як закони.**

Оскільки, за Гоббсом, у природному стані неможливе утворення суспільства, а люди є просто незалежними індивідами, то очевидно є відсутність тут будь-яких соціальних зобов'язань. Отже, і встановлення природних законів як суспільних - неможливе. А оскільки божественні закони відкинуті ним від самого початку, то Гоббс унеможлиблює існування будь-яких додержавних законів. Відповідно, питання «природного закону» втрачає у нього будь-який зміст.

Хоча Гоббс і стверджує, що природний закон є в додержавному стані. Інстинкт самозбереження спонукає людину шукати можливості «вийти» з природного стану, в якому вона перебуває у постійній небезпеці. Керуючись бажанням самозбереження, люди за допомогою розуму формулюють умови, за яких вони можуть позбутися постійної загрози з боку один одного, і, зрештою, змінити природний стан. Ці умови і є природними законами, за Гоббсом⁸⁷

«Природний закон - це правило, яке криється не в згоді людей між собою, а в згоді людини з розумом, це - вказівка розуму щодо того, до чого ми

⁸⁷ Гоббс Т. Избранные произведения в двух томах. Том 2. / Томас Гоббс. – М.: Мысль, 1964. - с. 82.

повинні прагнути і чого ми повинні уникати з метою нашого самозбереження». ⁸⁸

Проте, характерною ознакою закону є обов'язковість його виконання, а природні закони, як уважає Гоббс, набувають позитивного значення лише після встановлення держави і в разі проголошення їх сувереном. До того вони є лише висновками, судженнями про умови. Також важливим є той факт, що саме бажання самозбереження постає рушієм для створення законів. Адже ці закони і є джерелом справедливості і моральності в державному стані. Тож маємо висновок, що в політичній філософії Гоббса фундаментальним моральним фактом є не обов'язок, а право; всі обов'язки похідні від фундаментального і невід'ємного права на самозбереження.

Природний закон, за Локком. Локківська концепція природного права (недоторканість природного права) базується на твердженні про природні права як похідні від природного закону. Природний закон зазначає не права суб'єкта, а права оточуючих його людей. Тобто, він, перш за все, не стверджує твої права, а забороняє тобі зазіхати на права інших. Первинними для людини є зобов'язання не вбивати, не красти і не обмежувати свободу інших людей, а вже як наслідок дотримання природного закону суспільством, постають особисті права людини.

Закон накладає абсолютні обов'язки на людину, незважаючи на те, чи живе вона в природному стані, чи в громадянському суспільстві. Підпорядкування йому є обов'язковим, навіть якщо йде всупереч егоїстичним бажанням.

Первинним є саме закон (тобто, обов'язки людини перед суспільством), і, як наслідок, стверджується недоторканість природних прав. Такима чином,

⁸⁸ Основы философии: этапы развития и современные проблемы. История западной философской мысли / В. А. Гвозданный, Н. П. Сидоренко, Б. В. Мееровский, Г. А. Гусев. – М., 1994. – 280 с. – с. 190.

індивіди не стають загрозою один одному, що і уможливорює утворення суспільства вже у природному стані.

Локк про джерело природного закону. Таке верховенство природного закону, його первинність зумовлені тим, що він є проголошенням Божої волі, «голосом Бога» в людині.

«Закон, який встановлений для людських дій богом і який буває оприлюднений людям або світлом природи, або голосом одкровення»⁸⁹

Як стверджує Локк, для відкриття Божої волі як природного закону, не потрібне божественне одкровення, для цього достатньо самого лише людського розуму, бо він *«пізнається у світлі природи, тобто, без допомоги позитивного одкровення»*.⁹⁰

Розум підтверджує у такий спосіб явлений закон ще до того, як за допомогою одкровення він став відомий людям у всій повноті. Щоб накладати на людину абсолютні обов'язки, закон повинен бути відомий їй саме як «закон Божий». Без такого знання людина не може діяти морально, оскільки *«істинною підставою моральності ... може бути тільки воля і закон Бога»*.⁹¹

Мораль. Локк стверджує, що всі люди, незалежно від місця народження чи обставин життя, мають уявлення про певні моральні істини.⁹² Їх спільність зумовлена тим, що в суспільстві, яке не має уряду, критерієм того, які вчинки повинні вважатися правильними, а які - неправильними, тобто критерієм моральності, є їх співвідношення з природним законом: *«Кожен діє не на*

⁸⁹ Локк Д. Сочинения в трех томах. Том 3 / Джон Локк. – М.: Мысль, 1988. – 668 с. – с.4.

⁹⁰ Локк Д. Сочинения в трех томах. Том 1 / Джон Локк. – М.: Мысль, 1985. – 621 с. – с. 406

⁹¹ Там само

⁹² Грицишина М. В. Ідеї моральних відносин в філософії Дж. Локка / М. В. Грицишина // Гілея: науковий вісник. - 2013. - № 77. - С. 203-206.

підставі власного егоїзму, але, перш за все, на моральній підставі підпорядкування природному закону»⁹³.

Отже, визначення добра і зла міститься в моральній оцінці дії під кутом зору її відповідності або невідповідності вимогам природного закону.

Для Гоббса, натомість, поняття добра і зла пов'язані з законами і державою і без них не існують. Крім того, для Гоббса немає об'єктивних «добра» і «зла», за своїм змістом, вони порожні терміни.

Справедливість, за Локком, являє собою моральну категорію, що не зводиться лише до права. Що є справедливим, визнається природним законом, тобто, вчиняючи відповідно до вимог природного закону, людина діє згідно з критеріями моральності, і, отже, справедливо.

Гоббс, натомість, стверджує, що справедливості у природному стані немає, оскільки категорія справедливості може використовуватися лише людиною, що живе в суспільстві, а не окремо від нього, як у природному стані.

Закон і право. Гоббс радикально протиставляє терміни «закон» і «право». Природний закон, за Гоббсом, обмежує свободу, оскільки вона була абсолютною, а він забороняє робити все, що може становити загрозу людському життю. Розмежування права (природного) і закону (громадянського, природного) здійснюється Гоббсом на тій підставі, що право є свободою, тобто, утвердженням можливості дії, а закон є заборонаю, що обмежує наші природні права.

⁹³ Локк Д. Сочинения в трех томах. Том 1 / Джон Локк. – М.: Мысль, 1985. – 621 с. – с. 406

3.2. Суспільна угода

Гоббс вважає, що первинними є необмежені «суб'єктивні права», а природні закони створені для їхнього обмеження.

Необхідність укладання суспільного договору і створення держави зумовлена тим, що в природньому стані життя людини опиняється під загрозою. Найголовнішим стає збереження свого життя, самозахист. За допомогою розуму люди створюють природні закони, які вимагають шукати миру і злагоди, а не війни.

Локк, натомість, вважає, що первинним є природний закон, який уможлиблює похідні від нього природні права. Згідно з Локком, формулюючи природні закони, людина не створює їх, а лише тлумачить закони Божі. Як наслідок - кожен має власну систему суджень про природний закон, і виникають суперечки через розуміння і тлумачення конкретного змісту. Такі конфлікти в природному стані вирішуються силою, оскільки тут відсутні об'єктивні та неупереджені судді. Укладання суспільного договору і створення держави зумовлені потребою в органах, які могли б вирішувати суперечки між людьми, виносити щодо них певні рішення, а також в інстанціях, які втілювали б ці рішення в життя.

Перетворити природні закони на позитивні і зробити їх обов'язковими до виконання може тільки сила. Для того, щоб гарантувати недоторканість прав і виконання законів, потрібні органи, які могли б здійснювати покарання винних у порушенні цих законів.

3.3. Державний стан

Влада та права держави

Гоббс вважав, що індивіди, утворюючи державу, зрікаються можливості реалізувати свої природні права на користь суверена.

Утворюючи державу, громадяни делегують їй свої природні права, залишаючи за собою лише те, заради чого держава і була створена, – право на життя. В природному стані індивід має право забезпечувати свою безпеку самотужки. Держава позбавляє людину цього права, але натомість вона створює громадянський закон, а безпеку людини в державному стані забезпечує захист закону.

Оскільки ж, за Гоббсом, в природному стані індивіди мають необмежені права, то і держава в результаті наділена такими саме необмеженими правами стосовно своїх громадян. Саме, послуговуючись необмеженими правами, влада суверена змушує людей дотримуватися законів. За Гоббсом, права суверена відносно підданих є неподільними і необмеженими. У громадян залишається лише право їхнього особистого самозахисту: право опору тим, хто зазіхає на життя і здоров'я людини. Стосовно верховної влади у людини є тільки обов'язки, в цьому відношенні людина не має прав.

Безправність громадян порівняно з сувереном Гоббс тлумачить як правову рівність, яку їм гарантує держава. Адже в галузі приватного права піддані мають систему прав, свобод і гарантій.

За Гоббсом, суверен нічим не обмежений та має надзаконний статус: дія законів не поширюється на державну владу, яка сама ж видає і скасовує їх. Тобто, громадянські закони, які на державному рівні підпорядковують людей владі суверена, є штучними ланцюгами для підданих.

На відміну від Гоббса, Локк вважав, що держава створюється заради подолання недоліків природного стану та забезпечення громадянам недоторканості їхніх прав.

Держава зобов'язана визначати права громадян, вона має право створювати закони для регулювання і збереження їхньої власності, може здійснювати правосуддя за допомогою уповноважених на це суддів, а також має право застосовувати силу. Але використовувати це право держава може лише на благо суспільства. Наприклад, примушуючи громадян дотримуватися закону чи захищаючи їх від агресії інших держав. Проте держава не може порушувати природні права громадян - право на життя, володіння майном та свободу. Оскільки вони є похідними від природного закону, люди ніколи не мають права порушити їх. І, як наслідок, вони не мають можливості делегувати ці права державі при укладанні суспільного договору. Тому ці права невідчужувані, і людина не передає їх нікому за будь-яких обставин.

Відтак, закони, що видаються державною владою, повинні відповідати вимогам природного закону, ця відповідність - критерій їх вірності та справедливості. На відмінну від Гоббса, в якого суверен має надзаконний статус, за Локком, права держави обмежені, а державні закони повинні не обмежувати, а гарантувати свободу громадян. І для жодної людини не може бути зроблений виняток із законів суспільства. Загальнообов'язковість громадянського закону, в тому числі й для всієї державної влади випливає з того, що непідпорядкування законам повертає людину у природний стан, у стан війни проти суспільства, яке продовжує керуватися правилами громадянського стану.

За Гоббсом, гарантом миру постає абсолютна державна влада, яка має необмежені, неподільні і невідчужувані права стосовно своїх громадян. Громадянські закони, видані сувереном, мають на меті «обмежити волю окремих

людей» заради спільного блага. І хоча де-юре благо народу є вищим законом держави, проте інтереси держави, за Гоббсом, - є вищим критерієм моралі.

Для Локка ж «метою закону є не скасування чи обмеження свободи, а її збереження та розширення». Для Локка політично впорядковане суспільство є правлінням більшості (тобто, має конституційну форму правління), що підкорюється певним правилам. Носієм влади в державі є її народ, а не влада як така, а закон є вираженням «волі суспільства». За Локком, абсолютна влада держави (абсолютна монархія) несумісна з громадянським суспільством. Вона ставить громадян в становище гірше ніж у природному стані. Бо в природному стані кожен може покарати порушника природних законів, а монарх з абсолютною владою не підпорядковується судам.

Локк пропонує принципи запобігання узурпації влади і її абсолютизації. Посадові особи (з королем включно), діючи як офіційні представники суспільства, володіють лише тією волею і владою, яка представлена в законі.

Законодавчий орган влади (парламент) має обиратися народом і нести перед ним відповідальність. Виконавча влада (монарх) може, однак, розпустити парламент, накласти вето на прийнятий ним закон або рішення, має право законодавчої ініціативи. При цьому виконавча влада не може перешкоджати роботі законодавчої. Інакше це є підставою для усунення такої влади.

У тому випадку, коли монарх керується особистими, а не суспільними інтересами, це може стати підставою для позбавлення його прав. Оскільки він перестає тоді представляти волю суспільства, а його дії класифікуються як дії приватної особи. Відтак, вони втрачають свій обов'язковий характер, оскільки члени суспільства зобов'язані коритися тільки волі суспільства.

Права громадян

За Гоббсом, індивіди, що уклали суспільний договір і перейшли в громадянський стан, стають його заручниками. Вони заздалегідь погоджуються з будь-якими діями суверена і не можуть йому перечити. Спочатку Гоббс описує суспільний договір між громадянами і сувереном як такий, що не може бути розірваний без згоди сторін. Але згодом він формулює інший його варіант, в якому правитель узагалі не бере участі. В цьому варіанті йдеться про укладання угоди кожного з кожним, і тому згода суверена на розірвання договору не обов'язкова. Якщо влада втрачає здатність гарантувати безпеку громадян то громадяни можуть такій владі не коритися.

У Локка свобода людини в громадянському стані відповідає принципам сучасної правової держави, а саме: дозволено робити те, що не заборонено законом; права однієї особи закінчуються там, де починаються права іншої.

Держава створюється для досягнення стану політичного партнерства, коли кожен може реалізувати свої права. Межі влади держави – це постійні закони і природні права громадян. Держава повинна бути організована так, щоби природні права були надійно гарантовані.

Якщо правитель чинить всупереч чинному законодавству, або порушує природні права громадян, то останні мають право не коритися такому правителю і або міняти його, або анулювати суспільний договір і державу як таку.

ВИСНОВКИ

Т. Гоббс і Дж. Локк, обґрунтовуючи природу держави, брали за основу теорію «суспільного договору», що саме по собі наділяє їх філософські погляди на походження держави низкою спільних рис:

По-перше, протиставлення державного і природного стану людського буття. І, отже, виокремлення таких станів буття:

1. Некерованого, і, отже, неполітичного.
2. Суспільного.
3. Державного, тобто підлеглого владі політичного суспільства.

По-друге: власне, ідея суспільного договору, як:

1. Модель походження держави з природного стану.
2. Поняття держави як нового політичного статусу.
3. Утворення держави у результаті суспільного договору.

По-третє: індивідуалістична орієнтація політичних теорій.

1. Вирішальним при укладенні суспільного договору є конфлікт індивідуальних інтересів і пов'язані з ним ризики для приватного добробуту.
2. Договір укладається зі згоди індивідів, що переслідують задоволення особистих інтересів.
3. Індивід як основний елемент держави, які є сумою індивідів, що її утворюють.

По-четверте: інструментальний характер теорії суспільного договору.

1. Суспільний договір розглядається не як історична подія виникнення, розвитку, і еволюції суспільства.
2. При цьому не заперчується, що дійсне походження політичних інститутів та їх розвиток відбувався зовсім іншим чином.
3. Теорія суспільного договору – це спроба знайти нові підстави легітимності різних форм політичного устрою і визначити межі їх прав.

Проте філософи по-різному тлумачили природний стан, зміст суспільного договору, громадський стан, і, зрештою, сам державний стан. Тож, незважаючи на спільну базисну теорію і конструкцію, вони отримують в результаті майже діаметрально протилежні державні системи.

Ідеал державного устрою Локка — це конституційна монархія, врівноважені інтереси особистості і держави, розподіл влад на виконавчу та законодавчу (остання обирається народом).

Ідеал державного устрою Гоббса - абсолютна монархія, в якій суверен, чії дії заздальгідь визнані безсумнівно правильними, наділений абсолютною неподільною владою стосовно громадян, які є безправними перед державною владою.

Фундаментальна відмінність насправді може бути зведена до того, які акценти розставляють два англійські мислителі.

Якщо для Т. Гоббса принциповим є питання політичного устрою й державної влади, то для Дж. Локка в центрі уваги перебувають принципи соціальних відносин, завдяки чому тема держави стає другорядною на тлі питань прав і свобод людини.

Інакше кажучи, якщо Т. Гоббс конструює суспільний договір з метою раціоналізації політичного владарювання, як певну політико-правову форму, то

Дж. Локк цікавиться змістом цього договору та принципами, що лежать у його основі.⁹⁴ Локк звертається до дослідження принципів, які конституують відносини між людьми, і знаходить їх в природному законі, а якщо бути більш точним, у справедливості.⁹⁵

Основоположною відмінністю теорій Гоббса і Локка є визначення джерел природного закону. Всі інші розбіжності є лише логічними похідними з неї. Концепція природного права Локка стверджує, що всі люди, незалежно від місця народження й обставин життя, мають уявлення про моральні істини.⁹⁶ Вчиняючи відповідно до вимог природного закону, людина діє згідно з критеріями моральності. Закон природи є оголошенням Божої волі, «голосом Бога» в людині. Закон накладає абсолютні обов'язки на людину, незважаючи на те, чи живе вона в природному стані, чи в громадянському суспільстві

У Локка моральні взаємини між людьми, що спираються на принципи справедливості, передують цивільному (державному) стану, а також суспільному договору. Людський рід являє собою одну спільноту, становить одне суспільство, це й відрізняє його від всіх інших творінь.⁹⁷

Таким чином, принципово важливим є те, що в системі Локка встановлюється зв'язок між принципами справедливості і вимогами розуму, які при цьому розуміються філософом не як наслідок раціональної калькуляції індивідуального інтересу, а є універсальними етико-правовими вимогами. Локк формує уявлення про додержавну етико-правову єдність людей, що базується на принципах

⁹⁴ Юдін З. М. Злет ідеї суспільного договору (т. Гоббс і Дж. Локк) та сучасний контрактивізм / З. М. Юдін. // актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – 2017. – с. 27–31.

⁹⁵ Кирюхин Д.И. понимание справедливости д. Локком // вестник пермского университета. Философия. Психология. Социология. – 2013. – №4. – с. 84

⁹⁶ Грицишина М. В. Ідеї моральних відносин в філософії Дж. Локка / М. В. Грицишина // Гілея: науковий вісник. - 2013. - № 77. - С. 203-206.

⁹⁷ Кирюхин Д.И. Понимание справедливости Д. Локком // Вестник Пермского университета. Философия. Психология. Социология. – 2013. – №4. – С.85

справедливості.⁹⁸ Як і Гоббс, Локк пов'язує справедливість з правом. Однак, на відміну від Гоббса, Локк вважає, що правова система виникає не в результаті укладення суспільного договору, а до нього.⁹⁹

Саме це дозволяє Локку уникнути «війни всіх проти всіх», яку її у природньому стані змальовує Гоббс, а також відділити суспільство (що може перебувати навіть в природному стані) і державу (яка представляє собою політичну організацію і неодмінно є продуктом суспільного договору), які Гоббс, натомість, ототожнює.

Саме ця відмінність в джерелі природних законів і зумовлює те, що Локк закладає інші мотиви, якими керуються люди під час переходу від природного стану до стану політичного. Якщо Т. Гоббс робить акцент на страху й інстинкті самозбереження, то Дж. Локк пише, радше, про вигоду та зручність,¹⁰⁰ оскільки, на його думку, морально-правове суспільство можливе і в природньому стані.

Також принципова відмінність теорії Дж. Локка від вчення Т. Гоббса полягає в тому, що Дж. Локк припускає можливість повернення до природного стану та укладення нового договору, тобто, йдеться про можливість реалізації людьми свого права на зміну влади, яка порушує умови суспільного договору.¹⁰¹

⁹⁸ Там само С.87

⁹⁹ Там само с. 84

¹⁰⁰ Юдін. М. Злет ідеї суспільного договору (т. Гоббс і Дж. Локк) та сучасний контрактивізм / З. М. Юдін. // актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – 2017. – с. 27–31

¹⁰¹ Там само

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Батиев Л. В. Философия права Джона Локка / Л. В. Батиев. // Учёные записки. Сборник научных трудов юридического факультета РГУ. – 2002. – №4.
2. Гоббс Т. Избранные произведения в двух томах. Том 1. / Томас Гоббс. – М.: Мысль, 1964.
3. Гоббс Т. Избранные произведения в двух томах. Том 2. / Томас Гоббс. – М.: Мысль, 1964.
4. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної / Томас Гоббс. – Київ: Дух і літера, 2000. – 606 с.
5. Грицишина М. В. Ідеї моральних відносин в філософії Дж. Локка / М. В. Грицишина // Гілея: науковий вісник. - 2013. - № 77. - С. 203-206.
6. Гумплович Л. Общее учение о государстве. Перевод со 2-го немецкого издания [Электронный ресурс] / Л. Гумплович. – 1910. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.twirpx.com/file/1311386/>.
7. Гусев В.І. Гносеологічні засади політичної теорії Джона Локка // Наукові записки. Національний університет “Києво-Могилянська академія”. – К., 2005. – Т. 37.
8. Гусев В. І. Ідея свободи у філософії Д. Локка. / Валентин Іванович Гусев. // Наукові записки: Том 19, Філософія та релігієзнавство / Національний університет "Києво-Могилянська академія". – 2001. – С. 34–40.
9. Гусев В. І. Ліберальна філософія Джона Локка і американська революція / Валентин Іванович Гусев. // Наукові записки: філософія та релігієзнавство. Національний університет "Києво-Могилянська академія". – 2004. – С. 40–46.
10. Гусев В. І. Принцип толерантності в політико-правовій системі Дж. Локка / Валентин Іванович Гусев. // Наукові записки НаУКМА: Спеціальний випуск : у 2-х ч. – 1999. –С. 77–82.
11. Давыдов, Ю.Н. Укрощение Левиафана, или социальные потенции обычного согласия / Ю.Н. Давыдов // Полис. - 1994. - № 2. - С. 143-146.
12. Длугач Т. Б. Подвиг здравого смысла, или Рождение идеи суверенной личности / Т. Б. Длугач. – М.: Гардарики, 2005. – 416 с.

13. Заиченко, Г.А. Джон Локк / Г.А. Заиченко. - М.: Наука, 2003. - 208 с.
14. Зорькин В.Д. Политическое и правовое учение Томаса Гоббса // Советское государство и право. - М.: Наука, 1989, № 6. - С. 111-118
15. Зотова Л.В. Безопасность народа и государства как главная политическая ценность в учении Томаса Гоббса / Л. В. Золотова // Вестник Российского университета дружбы народов. - 2003. - № 4. - С. 55-64.
16. Кашанина Т. В. Происхождение государства и права / Т. В. Кашанина. – М.: Высшая школа, 2004. – 325 с.
17. Кирюхин Д. И. Понимание справедливости Джоном Локком / Д. И. Кирюхин. // Вестник Пермского университета. Серия «Философия. Психология. Социология». – 2013. – №4 (16). – С.83–89.
18. Коваленко А. Передчасно „Левіафан” списувати в брукх: Політико–правова концепція походження і розвитку державної влади Т.Гоббса / А. Коваленко. // Віче. – 2002. – №8. – С. 64–68.
19. Коваленко А. Проблеми взаємодії виконавчої та законодавчої влади у політичному вченні Дж. Локка/ А. Коваленко. // Нова політика. – 2000. – №5. – С. 27–31.
20. Коваленко О. В. Свобода людини: природний і державний аспекти (Т. Гоббс, Дж. Локк) / О. В. Коваленко. // Держава і право. – 2012. – №56. – С. С. 101–103.
21. Козлихин И.Ю. Политико-правовое учение Томаса Гоббса // Правоведение. - С.-Пб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1998, № 4. - С. 172-182
22. Литвиненко Н. С. Проблема дослідження теорій суспільного договору у вітчизняній філософській традиції / Н. С. Литвиненко. // Актуальні проблеми духовності : зб. наук. пр.. – 2007. – №8. – С. 91–109.
23. Локк Д. Два трактати про врядування / Джон Локк. – Київ: Основи, 2001. – 265 с.
24. Локк Д. Избранные философские произведения. Том 2 / Джон Локк. – М.: Соцэкгиз, 1960. – 532 с.
25. Локк Д. Сочинения в трех томах. Том 1 / Джон Локк. – М.: Мысль, 1985. – 621 с.

26. Локк Д. Сочинения в трех томах. Том 2 / Джон Локк. – М.: Мысль, 1985. – 560 с.
27. Локк Д. Сочинения в трех томах. Том 3 / Джон Локк. – М.: Мысль, 1988. – 668 с.
28. Мееровский Б. В. Гоббс / Борис Владимирович Мееровский. – М.: Мысль, 1975. – 208 с.
29. Монтескье Ш. Избранные произведения / Шарль Монтескье. – М.: Госполитиздат, 1955. – 803 с.
30. Мусский И. А. 100 великих мыслителей [Электронный ресурс] / Игорь Анатольевич Мусский – Режим доступа до ресурсу: <http://book-online.com.ua/read.php?book=2399>.
31. Нарский И. С. Западноевропейская философия XVIII века / И. С. Нарский. – М.: Высшая школа, 1973.
32. Нерсисянц В. С. Философия права / В. С. Нерсисянц. – Москва: Норма, 2005.
33. Нерсисянцев К. С. История политических и правовых учений / К. С. Нерсисянцев. – Москва: НОРМА, 2004. – 994 с.
34. Основы философии: этапы развития и современные проблемы. История западной философской мысли / В. А. Гвозданный, Н. П. Сидоренко, Б. В. Мееровский, Г. А. Гусев. – М., 1994. – 280 с.
35. Панасюк Ю. В. Проблема критериев справедливости в социально-философских концепциях Нового времени/ Юлия Викторовна Панасюк// Актуальні проблеми духовності : зб. наук. праць. - 2008. - №9. - С. 171-178.
36. Реале Д. Западная философия от истоков до наших дней / Д. Реале, Д. Антисери. – СПб: Петрополис, 1996. – (Новое время).
37. Скирбекк г. История философии / г. Скирбекк, н. Гилье. – м.: владос, 2001. – 800с.
38. Соколов В. В. Философская доктрина Томаса Гоббса: Бытие, познание, человек и общество / В. В. Соколов. – СПб.: ЛКИ, 2010. – 72 с.
39. Соловьёв Э. Феномен Локка [Электронный ресурс] / Эрих Соловьёв – Режим доступа до ресурсу: https://scepsis.net/library/id_2640.html.

40. Ческис Л. А. Томас Гоббс — родоначальник современного материализма: Его жизнь и учение / Л. А. Ческис. — М.: Либроком, 2013. — 144 с.
41. Чичерин Б. Н. Политические мыслители древнего и нового мира / Б. Н. Чичерин. — М.: Гардарики, 2001.
42. Энгельс Ф. Сочинения. Том 21 / Ф. Энгельс, К. Маркс. — Москва: Государственное издательство политической литературы, 1961.
43. Юдін З. М. Злет ідеї суспільного договору (т. Гоббс і Дж. Локк) та сучасний контрактивізм / З. М. Юдін. // // актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. — 2017. — №2. — с. 27–31.
44. Якоб М.М. Т.Гоббс та Дж. Локк як фундатори принципів соціально -правової держави // Вісник КНУ с. Філософія. Політологія. -2003.-Ст.49-51. - С. 94-97
45. Carter I. Positive and Negative Liberty [Електронний ресурс] / Ian Carter // Stanford Encyclopedia of Philosophy (Summer 2017 Edition). — 2016. — Режим доступу до ресурсу: <https://plato.stanford.edu/entries/liberty-positive-negative/#toc>.
46. Dunn J. The Political Thought of John Locke: An Historical Account of the Argument of the 'Two Treatises of Government' / John Dunn., 1969. — 290 с.
47. Goldsmith M. M. Hobbes Science of Politics / M. M. Goldsmith. — New York: Colombia University Press, 1966.
48. Macpherson C. B. The Social Bearing of Locke's Political Theory [Електронний ресурс] / C. B. Macpherson // Western Political Science Association. — 1954. — Режим доступу до ресурсу: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/106591295400700101>
49. Nagel T. Hobbes's Concept of Obligation [Електронний ресурс] / Thomas Nagel // The Philosophical Review. — 1959. — Режим доступу до ресурсу: <https://ru.scribd.com/document/237419150/Nagel-Hobbes-Concept-of-Obligation>.
50. Skinner Q. Visions of Politics. Volume 3. Hobbes and Civil Science / Quentin Skinner. — Cambridge: Cambridge University Press, 2002. — 404 с.

51. Tully J. *An Approach to Political Philosophy: Locke in Contexts* / James Tully., 1993. – 333 c.
52. Yolton J. *John Locke and the Way of Ideas* / John Yolton., 1956. – 235 c.